

Apostolis Papakostas: Arbetarklassen i organisationernas värld

En jämförande studie av fackföreningarnas sociala och historiska förutsättningar i Sverige och Grekland

Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm 1995

Den historiska och jämförande sociologin konfronteras ständigt med vad man skulle kunna kalla "det unikas problematik": Vad är det i det man studerar som utgör generella och allmängiltiga processer eller mönster, och vad är specifikt och tillämpligt bara på det studerade fallet? En stark betoning på det universella kan göra framställningen onyanserad, medan en uttalad inriktning på det enskilda fallets särdrag kan resultera i att det blir svårt att veta vad som kan generaliseras även till andra tider, platser och situationer. Inom komparativ forskning försöker man finna en medelväg, där man alltså undviker generaliseringar om vad som gäller för alla samhällen i alla tider, utan att för den skull begränsa sig till att tala om endast vad som utmärker ett visst samhälle vid en given tidpunkt.

En fråga som avsatt en hel del jämförande historiesociologisk forskning gäller arbetarrörelsens etablering och organisering. Denna har ägt rum på olika sätt och med varierande framgång i olika länder, och skillnader härvidlag antas ofta bero på övergripande "stora" ekonomiska, politiska och sociala processer. Så har man exempelvis betraktat den skiftande framgången i organiserandet av arbetarna som ett resultat av graden av teknisk, ekonomisk eller de-

mokratisk utveckling, eller som en konsekvens av olika samhälleliga värdesystem.

En del modern forskning inom området har haft en annan utgångspunkt. Istället för att se olikheter ifråga om framgång i organiserandet som orsakade av övergripande processer på makronivå har man riktat intresset mot själva utformningen av arbetarklassens organisationer. Man har t ex sett skillnader i organisationsgrad som ett resultat av organisationens grad av enhetlighet och centralisering, eller som orsakade av att man valt endera av två grundprinciper för facklig organisering, industri- respektive yrkesförbundsprincipen. Med detta sätt att resonera har man så att säga minskat "avståndet" mellan orsak (organisationsform) och verkan (anslutningsgrad).

I en nyutkommen doktorsavhandling, *Arbetarklassen i organisationernas värld*, kritiserar sociologen Apostolis Papakostas båda förhållningssätten. De generella och abstrakta faktorerna, å ena sidan, visar sig ofta ha begränsat förklaringsvärde. Organisationsformerna, å andra sidan, kan visserligen uppvisa starka samband med framgång i organiserandet, men här kan både det som betraktas som orsak och det som ses som verkan vara resultatet av andra

bakomliggande faktorer av mer allmän karaktär. Papakostas vill, med hjälp av en annorlunda teoretisk infallsvinkel, undvika båda fallgroparna.

Han studerar två fall, arbetarklassorganisationernas etablering och formering i Sverige respektive Grekland, där det förra kan ses som en framgångshistoria, medan det senare snarare är att betrakta som ett misslyckande. För att förklara skillnaderna tar han sin utgångspunkt i ett resonemang där just *organisationer* ges en nyckelroll, inte bara för att förklara arbetarrörelsens organisering, utan för att förstå samhällets uppbyggnad och historiska förändring överhuvudtaget.

Organisationer utgör de viktigaste aktörerna i miljöer som kan betraktas som sociala landskap. Dessa kan, precis som geografiska landskap, se olika ut på olika platser och vid olika tidpunkter. När en ny organisation ska etablera sig någonstans är det omgivande sociala landskapets utseende av avgörande betydelse för den nyas möjligheter att nå framgång. Det måste så att säga finnas plats för nykomlingen, i form av ett tillgängligt socialt utrymme. Om det finns utrymme tillgängligt eller inte är inte bara en fråga om hur många andra organisationer som redan finns där, utan också om vilken typ av organisationer det rör sig om, och vad de sysslar med.

Papakostas skiljer mellan *fyra olika organisationsformer*: familjer, företag, stater och intresseorganisationer. Arbetarklassens organisationer, som är av den sistnämnda typen, var när de etablerades tvungna att ta hänsyn till inte bara andra redan existerande intresseorganisationer, utan också de övriga tre organisationstyperna. Organisationer käm-

par nämligen inte bara med andra organisationer av samma typ om det sociala utrymmet. Eftersom en och samma syssla kan utföras inom ramen för flera olika organisationstyper (barnomsorg kan ju t ex skötas av såväl familjer som av staten eller företag) blir även typen av aktiviteter som utförs av betydelse. Papakostas studerar sålunda *tre olika "aktivitetssfärer"*, som alla kan, men inte nödvändigtvis måste, ombesörjas av arbetarorganisationer: den sociala sfären gäller självhjälpsverksamheter som sjuk-kassor och arbetslöshetskassor; fackföreningssfären rör den traditionella intressekampen gentemot arbetsgivarna; den politiska sfären handlar om tillskapandet av och uppslutningen kring politiska partier.

Utrymmet för en bokanmälan räcker inte på långa vägar till för att ge en rättvisande bild av Papakostas detaljerade analys av hur organisations- och aktivitetsformerna bildade helt olika mönster i de sociala landskapen i Sverige respektive Grekland, på ett sätt som gjorde att förutsättningarna för att etablera arbetarklassorganisationer varierade avsevärt mellan länderna. Det blir därför nödvändigt att inskränka framställningen till några korta nedslag i analysen.

I Grekland blev, på ett helt annat sätt än i Sverige, familjen en konkurrent till arbetarklassorganisationerna. Det har dels med släktskapsrelationernas omfattning, dels med äganderätten till jord att göra. I Grekland är släktskapsbanden mer omfattande och förpliktigande än i Sverige. I Grekland fanns inte heller på samma sätt som i Sverige någon institutionell mekanism för att under industrialiseringens tidiga faser avhysa befolkningen från jord-

egendomar. När grekerna flyttade till städerna bröt de därför inte banden med landsbygden: det var alltid möjligt att flytta tillbaka, permanent eller för kortare perioder. I Sverige hade däremot urbaniseringen mer karaktär av en "flykt utan återvändo". Svenska arbetare blev därigenom i högre utsträckning proletariserade, hänvisade till att sälja sin arbetskraft. Det innebar att det fanns ett socialt utrymme tillgängligt för arbetarklassorganisationer att bedriva självhjälpsverksamheter som t ex sjukkassor och arbetslöshetskassor: de svenska arbetarna hade inte tillgång till några trygghetsskapande funktionella alternativ. Det hade däremot grekerna. Om de drabbades av sjukdom eller arbetslöshet kunde de förlita sig på familjen och jordbruket som alternativa försörjningskällor.

Den svenska fackföreningsrörelsen växte fram runt de stora moderna företag, bland annat inom verkstadsindustrin, som etablerades i städerna. Det innebar att fackföreningsrörelsen föddes koncentrerad, med resursstarka förbund som både kunde bygga upp relativt omfattande konfliktfonder för utbetalning av understöd vid strejker, och bekosta fackliga agitatorers resor runt om i landet för att sprida den fackliga organisationen även till landsbygden. I Grekland fanns det däremot knappast några större företag. Dels blev industrialiseringen betydligt mindre genomgripande än i Sverige, dels resulterade den till största delen i framväxten av småskaliga familjeföretag. Fackföreningar kom därför inte att få karaktären av kamporganisationer mot arbetsgivarna.

Utbildningen utgör en viktig aspekt av förhållandet mellan arbetarklassorga-

nisationerna och staten. Framförallt är utbredningen av läs- och skrivkunnskap av stor betydelse för förmågan att organisera sig. Sverige och Norden var vid mitten av 1800-talet det mest läs- och skrivkunniga området i världen, med mindre än en tiondel vuxna analfabeter. I Grekland var däremot så sent som år 1920 majoriteten av befolkningen analfabeter, eller nästintill.

En annan aspekt av förhållandet till staten rör socialpolitikens utformning. I Sverige var staten välvilligt inställd till arbetarförsäkringar administrerade av frivilligorganisationer. Så föreskrev t ex 1891 års sjukkasselag att sjukförsäkringen skulle vara frivillig och organiseras av sjukkassor, vilka, om de lät registrera sig, skulle erhålla ett statligt bidrag, som kom att höjas gradvis. Här fanns alltså ett av staten skapat socialt utrymme för självhjälpsverksamhet i facklig regi. I Grekland föreskrev däremot lagstiftningen uttryckligen att självhjälpsföreningar och yrkesföreningar måste vara olika juridiska personer, och att en enskild individ skulle kunna lämna yrkesföreningen (dvs fackföreningen) men ändå ha laglig rätt att stå kvar som medlem i självhjälpsföreningen. Grekiska fackföreningar kunde, till skillnad från de svenska, alltså inte använda självhjälpsverksamhet som selektiva incitament för att rekrytera medlemmar.

En tredje viktig aspekt av arbetarorganisationernas förhållande till staten rör den senares monopol på våldsanvändning, dvs dess repressiva kapacitet. I Sverige var staten allmänt sett relativt tolerant mot olika slags organisationer. Dessutom var dess våldsmaskin, både före och efter den allmänna värnplik-

tens införande år 1901, svår att använda för rent repressiva syften: armén var inte samlad i stora enheter, utan utspridd över stora delar av landet, vilket gjorde det både tids- och resurskrävande att samla ihop den. Dessutom var den inte avskild från samhället i övrigt, utan hade en lokal förankring som gjorde att soldaternas lojalitet inte skulle kunna tas för given om de skulle komma att ställas mot civilbefolkningen. Därtill kom att varken arméns eller polisens styrkor numerärt sett var särskilt omfattande. Den grekiska armén var i alla dessa avseenden annorlunda: den var betydligt större och mindre utspridd än den svenska, avskild från samhället i övrigt och överhuvudtaget betydligt mer "pålitlig" – och använd – för repressiva uppgifter.

Vad gäller arbetarklassorganisationernas förhållande till andra intresseorganisationer är de politiska partierna av störst intresse i detta sammanhang. I Sverige fanns det då det socialdemokratiska partiet bildades 1889 inga konkurrerande partier. Landet industrialiserades innan den allmänna rösträtten infördes, utan att ha styrts av något borgerligt massparti. De partier som fanns var snarast riksdagsgrupperingar, utan folklig förankring utanför riksdagen. SAP fann alltså ett nästintill tomt socialt utrymme vid tiden för partiets etablering. Då det första arbetarpartiet bildades i Grekland, 1918, hade däremot redan allmän manlig rösträtt och parlamentarism införts, och landet styrdes i praktiken som om det rädde ett tvåpartisystem. Dessutom hade partierna en lokal personförankring som gjorde att partierna så att säga trängde in i varje skrymsle av det sociala landskapet

och genompolitiserade det. Grekiska arbetarpartier fann alltså det sociala utrymmet i stort sett upptaget av borgerliga "flerklasspartier" (som alltså inte vände sig till, eller hade särskilt stöd av, någon särskild samhällsklass).

För att organisationer ska etableras krävs emellertid inte bara ett socialt utrymme. Det måste också finnas något slags *idé*, en föreställning om vad för slags organisation man vill åstadkomma. Sådana idéer kommer så att säga "utifrån". De sprids till olika platser, men de tillämpas inte likformigt, utan får sin lokala särprägel, beroende på hur det sociala landskapet ser ut. För Sveriges del fanns, vad gäller arbetarklassorganisationer, ett sådant historiskt alternativ tillgängligt. Det importerades söderifrån via Tyskland och Danmark. Främsta spridningskällan var den Andra Internationalen, som bildades samma år som SAP. Vid denna tid var den internationella arbetarrörelsen jämförelsevis enad. Då det första arbetarpartiet grundades i Grekland 1918 var situationen annorlunda: sex månader efter partiets grundande bildades den Tredje Internationalen i Moskva, i kölvattnet av den ryska revolutionen. Det grekiska arbetarpartiet mötte vid sin tillkomst alltså inte bara ett socialt utrymme som väsentligen var upptaget av borgerliga partier, utan också två olika konkurrerande idéer om hur partiet borde organiseras.

Papakostas menar, sammanfattningsvis, att förklaringen till organisationers uppkomst och framgång utgörs av (1) förekomsten av tillgängliga sociala utrymmen, (2) tillgång på idéer, dvs historiska alternativ och (3) resurser, dvs kapacitet att organisera.

Däriigenom har han, i jämförelse med tidigare forskning, ett lite annorlunda förhållningssätt till det vi inledningsvis betecknade som "det unikas problematik". Den främsta förklaringen till organisationers uppkomst står inte att finna i abstrakta makrovariabler, men inte heller i rent inomorganisatoriska förhållanden. Såväl det generella som det unika kan förstås i konkreta termer, genom att man utgår från organisationer. Spridningen av organisationsidéer utgör allmänna fenomen som går långt utöver det enskilda fallet, men idéernas lokala tillämpning avgörs av hur det lokala sociala landskapet ser ut. Det unika kommer alltså att utgöras av lokala blandningar och kombinationer av universella processer.

Boken är mestadels välskriven, med ett relativt lättillgängligt språk. (Däremot skulle den ha mått väl av ytterligare en korrekturläsning, för att eliminera en del onödiga fel.) Analysen är väl genomförd, men i de empiriska kapitlen saknar jag stundtals mer explicita hänvisningar till de teoretiska överväganden som ligger till grund för analysen. Som det nu är kan man då och då förlora sig i detaljer och i viss mån tappa greppet om hur de passar in i helheten. Därför skulle det också ha underlättat för läsaren om alla empiriska kapitlen hade avslutats med en sammanfattning.

Papakostas teoretiska resonemang är övertygande. Jag saknar emellertid en diskussion om vilka *motiv* som kan ligga bakom bildandet av en organisation. Tillgång till sociala utrymmen, organisationsidéer och resurser utgör visserligen konkreta förutsättningar som avgör framgången i organisationssträvandena, men det är väl inte självklart att organisationer skapas bara för att de strukturella förutsättningarna är gynnsamma? Det måste väl också finnas något slags drivkraft, som t ex missnöje med rådande förhållanden, upplevelse av orättvisa eller något liknande?

Dessa anmärkningar är emellertid marginella. Mitt intryck av avhandlingen, som helhet betraktad, är mycket positivt. Den är den mest konsekvent genomförda studie jag sett inom ramen för det relativt nya synsätt som ibland brukar benämnas *organisationsrealism*. Papakostas genomför inte bara en övertygande analys av de två fallen, utan ger också viktiga bidrag till teoriutvecklingen inom området.

Fil dr **Roine Johansson**
Institutionen för vård och omsorg
Mitthögskolan
Östersund